

ՎԱՐԶԻԶ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԵՄՏԱԲԱԳԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՐԽԻՏԵԿՏՈՐԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԳՐԱՅ
RESEARCH ON ARMENIAN ARCHITECTURE

VARDZK
DUTY OF SOUL

№ 17

2022

ԱՄՆ, ԵՐԵՎԱՆԻ ԱՐ. ԳԵՂԵՍ ԵՄՐԱՆՅԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Աշոտ Դակոբյան
ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔ ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏԸ

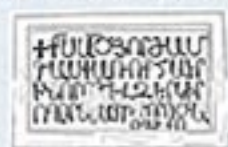
էջ 1

Գրիգորիս եպիսկոպոս Աղվանեանց
**ՓՈՒՆԱՆՈՐԴԱԿԱՆ ԱՅՑԵԼՈՒԹՅՈՒՆ Ի ՎԻՃԱԿԻՆ
ԳԱՆՉԱԿՈՒ**

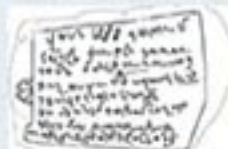
էջ 11

Րաֆֆի Զորթոշյան
ԱՐՈՒՂԱՄՐԵՆՑ ՍՔ. ԳՐԻԳՈՐ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՎԻՍԱԳՐԵՐԸ

էջ 33

Էմմա Արրահամյան
**ՍՈՎԻ ՎԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ՎԱՅՐԱՎԱՐԻ
ՎԻՍԱԳՐԵՐԻՑ ՍԵԿՈՒՄ**

էջ 44

Արսեն Զաղուբյուկյան
**ԶՈՒՄՏ ՆԱՅԱՏԱԿԻ ՆՈՐԱՅԱՅՑ ՏԱՊԱՆԱԳԻՐԸ
ՂՍԵՂԻ ԲԱՐՉՐԱՔԱՇ ՍՔ. ԳՐԻԳՈՐ ՎԱՆՔՈՒՄ**

էջ 46

Րաֆֆի Զորթոշյան
ՓՐԿՎԱԾ ՄԱՍՆԻԿՆԵՐ ԳՈՇՈՏՎԱԾ ՄՇԱԿՈՒՅԹՈՒՑ

էջ 52

Սամվել Կարապետյան
ՈՒՇԱԳՐԱՎ ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ ՂՋԱՐԻՑ

էջ 55

Էմմա Արրահամյան
ՔՅՈՒՐԱԹԱՂ

էջ 56

N 17

2022

ԽՄԲԱԳՐԱՎԱԶՄ

EDITORIAL BOARD

ԷՄՄԱ ԱՐՐԱՀԱՄՅԱՆ

EMMA ABRAHAMIAN

ՐԱՖԻ ԶՈՐԹՈՇՅԱՆ

RAFFI KORTOSHIAN

ՀԱՍՄԻԿ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

HASMİK HOVHANNISSIAN

ՀԱՍՏԱՎԱՐԳՉԱՅԻՆ ՉԵՎԱԿՈՐՈՂՆԵՐ

ԱՐՄԵՆ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

ԼԻԱՆԱ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ-ԶՈՐԹՈՇՅԱՆ

Designers

ARMEN GEVORGIAN

LIANA

HOVHANNISSIAN-KORTOSHIAN

ԼՐԱՏՎԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՆՈՂ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՂ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

RESEARCH ON ARMENIAN
ARCHITECTURE FOUNDATION
Engaged in Informational Activity

ՎԿԱՅՎԱԿԱՆ N 03U089223

ՏՐՎԱԾ 13.10.2010

Certificate No. 03U089223

Given 13.10.2010

ՀԱՍՄՈՒ ԹՈՂՈՐԿԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ
ՐԱՖԻ ԶՈՐԹՈՇՅԱՆ

Responsible for this issue

RAFFI KORTOSHIAN

ԵՐԵՎԱՆ, ԲԱԳՐԱՄՅԱՆ 24/4

Baghramian 24/4, Yerevan, RA

<http://www.armenianarchitecture.am>

<http://www.raa.am>

✉ raayer@sci.am, raatransfer@yahoo.com

📘 Հեռու հայաստան RAA Armenia

☎ 010 52 15 25

© ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՂ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

© Research on Armenian Architecture

ԱՐՈՒՂԱՍՐԵՆՅ ՍԲ. ԳՐԻԳՈՐ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՎԻՍԱԳՐԵՐԸ

Բաֆֆի Բորթոշյան

Աբուղամրենց Սբ. Գրիգոր կամ Գրիգոր Պահլավունու եկեղեցին կառուցվել է Անիի նոր հատվածի արևմտյան մասում՝ Ծաղկոցաձորի պռնկին:

Եկեղեցու մուտքի բարավորին 994 թ. նվիրատվական արձանագրության գոյությունը հուշում է, որ այն կառուցվել է մինչև նշված թվականը: Որմենրին առկա արձանագրություններից թվակիր են ևս երկուսը, մեկը վերաբերում է եկեղեցուն հյուսիսից կից 1040 թ. կառուցված մատուռ-տապանատանը, իսկ երկրորդը 1599 թ. նվիրատվական բնույթի է: Հարկ է նշել, որ անթվակիր վիմագրերից 4-ը պատկանում են Ժ-ԺԱ դդ., իսկ 1-ը՝ ԺԹ դարին:

Եկեղեցու վիմագրական ժառանգության հրատարակման գործը՝ ի դեմս Սարգիս արք. Ջալալյանցի, սկսվել է 1853 թ.-ից: Վերջինիս ընթերցումները, սակայն, հիմնականում թերի են և աչքի են ընկնում մեծաթիվ վրիպակներով: Այնուհետև մի քանի արձանագրություն հրատարակել է ֆրանսիացի արևելագետ Մարի-Ֆելիսիտե Բրուսեն 1860 թ., ինչպես նաև ավելի ամբողջական և գրեթե անսխալ՝ Ներսես Սարգսյանը 1864 թ., Ղևոնդ Ալիշանը՝ 1881 թ., Մելիքսեդեկ քահանա Գևորգյանը՝ 1903 թ., Կարապետ Բասմաջյանը՝ 1923 և 1931 թթ.: Ցանկը եզրափակվում է Հովսեփ Օրբելու՝ «Դիվան հայ վիմագրություն» աշխատությամբ 1966 թ.:

Մույն հոդվածում ներկայացվում է իրական գրչանկարներով 8 վիմագիր, ինչպես նաև՝ ուխտավորների՝ սվաղի շերտի վրա թողած և երբևէ ուշադրության չարժանացած մատիտագիր հիշատակագրություններ: 1874-1913 թթ. մատիտագրերում (որոշ մասն արված է անվանի անձանց կողմից) առկա տեղանունները կարևոր են հատկապես այցելուների աշխարհագրական շրջանակը քարտեզագրելու համար: Հետաքրքիր են նաև հիշատակագիրների՝ Հայկական հարցին վերաբերող մտորումները:

Վիմագրեր

ա Եկեղեցու արևելյան խորանի արտաքին պատին՝ լուսամուտից վեր, փորագիր 5 տող.

Բ(րիստո)ս ա(ստու)ծ յորժամ | գաս փառոք հար | ի նորոգել գերկիր, | ողորմեա Գրիգորո ծառախ քո:

Հրատ. Ջալալյանց Ս., Դանապարհորդություն ի Մեծն Հայաստան, մասն Բ, Տիփլիս, 1853, էջ 13: Brosset M., Les ruines d'Ani, capitale de l'Arménie sous les rois Bagratides, aux Xe et XIe s.: histoire et description, v. 1, St. Pétersbourg, 1860, p. 37. Սարգսեան Ն., Տեղագրությունը ի Փոքր և ի Մեծ Հայս, Վենետիկ, 1864, էջ 136: Ալիշան Ղ., Շիրակ, Վենետիկ, 1881, էջ 53: Մելիքսեդեկ քհ. Գեորգեանց Շիրակացոյ, Համառոտ տեղագրություն հնութեանց Մե-

Վիմագիր ա (լուս.՝ Պ. Տոնապետյանի, 2013 թ., գրչ.՝ հոդվածագիր, 2022 թ.)

ծին Շիրակայ եւ մայրաքաղաքին Անույ (այսուհետև՝ Գեորգեանց Մ., համապատասխան էջերով), Աղեքսանդրապոլ, 1903, էջ 41: Բասմաջեան Կ., Անիի անցեալն ու ներկան, «Բազմավէպ», 1923, № 9, էջ 264: Բասմաջեան Կ., Հայերէն արձանագրութիւնը Անույ, Բազմայրի եւ Մարմաշինու, Պարիս, 1931, էջ 13: Օրբելի Հ., Դիվան հայ վիմագրության, պրակ I, Երևան, 1966, էջ 31:

Տարրերթրցում. Բրուսեի մոտ ծառախ քո-ի փոխարեն՝ կաթող(իկոսի):

բ Եկեղեցու բարավորին՝ փորագիր 5 տող.

Յանուն ա(ստուծո)յ կամ եղե իմ՝ Շուշանա տիկնա(ն)ց տիկնոջ, որ ետու զՄրուանա կուղպակե ի Ս(ուր)բ | Գրիգոր Չ (80) դրամ, Լ (30) Սեդախ եւ Ծ (50) Մրուանա, ԺՉ (16) ար ժալմ ի Քր(իստոս):

Հրատ. Ջալալյանց Ս., նշվ. աշխ., էջ 12: Ալիշան Ղ., նշվ. աշխ., էջ 53: Գեորգեանց Մ., էջ 41: Բասմաջեան Կ., նշվ. հոդվ., էջ 264-265: Նույնի՝ նշվ. աշխ., էջ 14: Օրբելի Հ., նշվ. աշխ., էջ 31: Մրապյան Կ., Մի տեղեկագիր Կարսի մարզի վերաբերյալ, «ԲՀԱ», 1970, № 2, էջ 114:

Ծանոթ. արձանագրության 3-5-րդ տողերի վրա փորագրվել է համար գ արձանագրությունը:

Ջալալյանցի մոտ արձանագրությունը հրատարակվել է թերի, իսկ Մրապյանը տվել է միայն առաջին երկու տողերը:

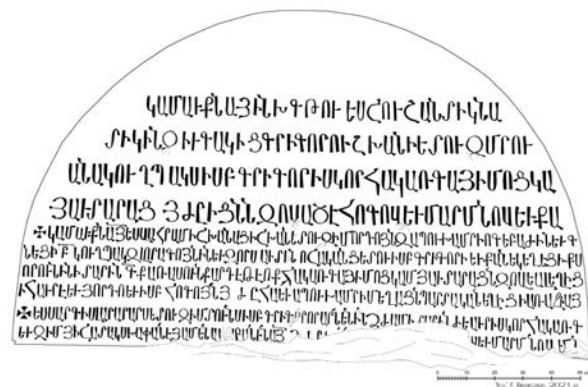
Տարրերթրցում. Ալիշանի և Գևորգյանցի մոտ կուղպակե-ի փոխարեն՝ կուղպակս, Լ-ի փոխարեն՝ Է, Ծ-ի փոխարեն՝ Չ: Օրբելու մոտ կուղպակե-ի փոխարեն՝ կուղպակն:

Վիճազերը բ, գ, դ, ե (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2004 թ.)

Վիճազիր բ և գ, դ, ե (զրչ.՝ հողվածագրի, 2022 թ.)

գ Եկեղեցու բարավորին՝ փորագիր 4 տող.
 Կամաւքն ա(ստուծոյ) ի ՆԽԳ. (994) թու(ակա-
 նին), ես՝ Շուշան տիկնա(նց) | տիկին զիգակից
 Գրիգորո իշխանի, ետու զՍյուլանա կողպակս ի
 Ս(ուր)ք Գրիգոր, իսկ որ հակառ զա յիմոց կա(մ)
 յաւտարաց, ՅԺԸ (318)-իցն նգոված է հոգով եւ
 մարմնով եւ քա.:

Հրատ. **Ջալալեանց Ս.**, նշվ. աշխ., էջ 12: **Մարգսեան Ն.**, նշվ. աշխ., էջ 135: **Ալիշան Գ.**, նշվ. աշխ., էջ 52: **Գեորգեանց Մ.**, էջ 41: **Քասմաջեան Կ.**, նշվ. հողվ., էջ 264: **Նույնի**՝ նշվ. աշխ., էջ 13: **Օրբելի Հ.**, նշվ. աշխ., էջ 32:

Ծանոթ. **Ջալալյանցի** մոտ արձանագրությունը հրատարակվել է թերի՝ միայն երրորդ տողի կեսը և չորրորդ տողը:

Տարրնթերցում. **Ջալալյանցի** մոտ մարմնով եւ քա.-ի փոխարեն՝ մարմնով, ամեն: **Մարգսեանի** մոտ ՆԽԳ-ի փոխարեն՝ ՆԽԳ: **Մարգսեանի**, **Ալիշանի** և **Գեորգեանցի** մոտ մարմնով եւ քա.-ի փոխարեն՝ մարմնով:

դ Եկեղեցու բարավորին՝ փորագիր 4 տող.
 Կամաւքն ա(ստուծոյ) ես՝ Վահրամ իշխանաց
 իշխան, ետու զիմ որդոյն զԱլուիխամրի ոգեբաժին
 եւ զնեցի Բ (2) կողպակ զԼորագոյնին եւ զՈրսա-
 տին Ոշականց, ետու ի Ս(ուր)ք Գրիգորի եւ քան ե-
 կեղեցիքս, | որ ունին ի տարին Գ (3) քառասունք:
 Արդ էթե որ հակառ զա յիմոց կամ յաւտարաց, նգո-
 վեալ եղիցլի (ի) հարե եւ յորդո եւ ի ս(ուր)ք հոգոյն,
 ՅԺԸ (318) հա(յրապետաց) եւ Ալուիխամրի մե-
 ղացն պարտական եղիցի առաջի Ա(ստուծոյ):

Հրատ. **Ջալալեանց Ս.**, նշվ. աշխ., էջ 12: **Մարգսեան Ն.**, նշվ. աշխ., էջ 135: **Ալիշան Գ.**, նշվ. աշխ., էջ 53: **Գեորգեանց Մ.**, էջ 41-42: **Օրբելի Հ.**, նշվ. աշխ., էջ 32: **Քասմաջեան Կ.**, նշվ. աշխ., էջ 19:

Ծանոթ. **Մարգսեանի** և **Ալիշանի** մոտ առկա են աննշան վրիպակներ: **Ջալալյանցի** մոտ արձանագրությունը հրատարակվել է թերի. չկա չորրորդ տողը:

Տարրնթերցում. **Ջալալյանցի** մոտ Բ-ի փոխարեն՝ երկու, **զԼորագոյնին** եւ **զՈրսատին Ոշականց-ի** փոխարեն՝ զարագու-

նին, և գոր Մարտիրոս աշականց, և քան եկեղեցիքս-ի փոխարեն՝ և որքան եկեղեցիս, հակառ զա-ի փոխարեն՝ հակառակ կայց:

ե Եկեղեցու բարավորին՝ փորագիր 2 տող.

Ես՝ Մարգիս Լարարարս, ետու զիմ տունս ի Ս(ուր)բ Գրիգոր, որ արնեն ինձ ժամ ի տարին ԺԵ (15) ար: Իսկ, որ հակառ զ(ա) | եւ զիմ յիշատակս խափանէ յամենակալ Բանէն ա(ստուծոյ) յ... [հոգոյ] վ եւ մարմնով, ամէն:

Հրատ. Մարգսեան Ն., նշվ. աշխ., էջ 135: Ալիշան Ղ., նշվ. աշխ., էջ 53: Գեորգեանց Մ., էջ 42: Բասմաջեան Կ., նշվ. աշխ., էջ 115: Օրբելի Հ., նշվ. աշխ., էջ 32:

Տարբերություն. Մարգսյանի մոտ ժամ ի տարին ԺԵ ար-ի փոխարեն՝ ժամ ... ար, իսկ յամենակալ Բանէն ա(ստուծոյ)-ի փոխարեն՝ յամենա...նին ա(ստուծոյ): Ալիշանի և Գեորգյանցի մոտ ժամ ի տարին ԺԵ ար-ի փոխարեն՝ ժամ ... ԺԵ ար, յամենակալ Բանէն ա(ստուծոյ)-ի փոխարեն՝ յամենակալ ...նին ա(ստուծոյ):

զ Եկեղեցու հյուսիսարևելյան նիստին՝ լուսամտից ներքև, փորագիր 14 տող.

Ի ՆՉԹ (1040) թուականիս ես՝ Ապղարիպ հայոց մարզպան, որդի Գրիգորո եւ | թռն Ապուղամրի, հայոց իշխանաց, թեպէտ եւ անտես էի ի հարւր | իմէ, յաղագս կր(տ)սերութեան, այլ հարկեցա ի ծնողական սիրոյն եւ | շինեցի զայս հանգստարան հար իմո՝ Գրիգորո եւ եղբար իմո՝ Համզգէի եւ քեռ իմո՝ Սեդաի եւ շինեցի սենակ Բ (2) զՍ(ուր)բ Ստեփաննոս եւ զս(ուր)բ | [Քրիստափոր եյ]ւ պայման քահանայիցոյ այս է, որ զամէն ուրբաթ ի Ս(ուր)բ Սը[տեփաննոսն] ժամն իմ մարմն՝ Շուշանա արասցեն եւ զշաբաթն իմ | հարն՝ Գրիգորո եւ ի Ս(ուր)բ Քրիստափոր զամէն ուրբաթ իմ քեռն՝ Սեդաի | եւ զշաբաթն իմ եղբարն արնէ, Համզգէի եւ առաջատրացն ուլրբաթին եւ աղցացն ուրբաթանոյն փոխան՝ յարձակ աուրքն ալրասցեն Ը (8) ար: Արդ եթե որ ի քահանայ(յ)ից եկեղեցեացոյ զայդ ժամոյ | խափանէ եւ կամ պղերգա եւ ար անցնէ, նգովեալ լիցի ի հարւր եւ | յորդոս եւ ի ս(ուր)բ հոգւոյն եւ ՅԺԸ (318) հայրապետացն եւ քաժին նորա՝ ընդ | Յուդաի մատնչին առցէ իսկ կատարիչ գրոյս՝ արինեալ լիցի: Գրիգոր:

Հրատ. Ջալալեանց Մ., նշվ. աշխ., էջ 13: Brosset M., նշվ. աշխ., էջ 37: Մարգսեան Ն., նշվ. աշխ., էջ 135-136: Ալիշան Ղ., նշվ. աշխ., էջ 53-54: Գեորգեանց Մ., էջ 42: Պալաքեան Գ., Նկարագրութիւն Անիի աւերակներուն, Կ. Պոլիս, 1910, էջ 46: Բասմաջեան Կ., նշվ. աշխ., էջ 27-28: Օրբելի Հ., նշվ. աշխ., էջ 33: Սրապյան Կ., նշվ. հոդվ., էջ 114:

Ծանոթ. վերջին տողի վերջին բառը փակագիր է և առկա է միայն Բասմաջյանի մոտ:

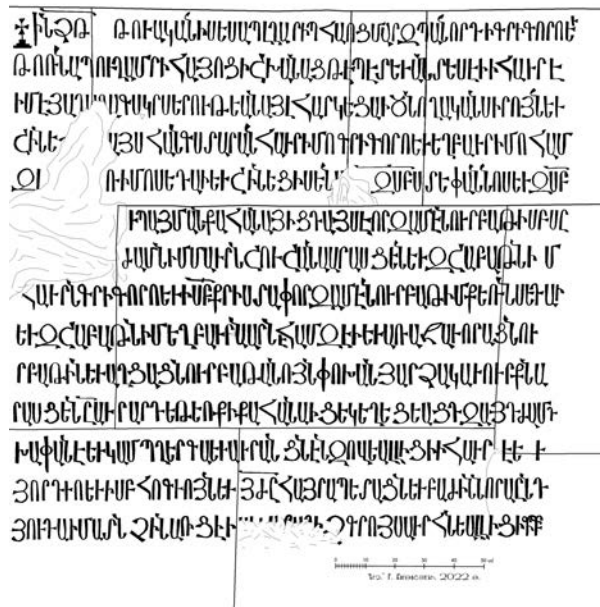
Ջալալյանցի, Պալաքյանի և Սրապյանի մոտ կան բազմաթիվ վրիպակներ: Քրոստի մոտ հրատարակվել են արձանագրության միայն առաջին չորս տողերը: Մարգսյանի մոտ թերի է. վերջերորդ տողը առկա չէ, իսկ Սրապյանի մոտ չկան 9-14 տողերը:

Տարբերություն. Գեորգյանցի մոտ [Քրիստափոր եյ]-ի փոխարեն՝ Գրիգորի:

է Արձանագրությունը չենք տեսել, փորագիր 2 տող.

Ռ-ԽԸ (1599) [թուին]... Քրիստոս ա(ստուա)ծ. ո-ղորմ[ի]պ Մարգս[ի]....

Հրատ. Օրբելի Հ., նշվ. աշխ., էջ 31:

Վիճագիր 9 (լուս.՝ Ա. Գալոբյանի, 2014 թ., գրչ.՝ հոդվածագրի, 2022 թ.)

ը Եկեղեցու հյուսիսարևմտյան նիստին՝ փորագիր 2 տող.

Գարեգին | տեր | Ոսկանա:

Հրատ. առաջին անգամ:

Վիճագիր 10 (լուս.՝ հոդվածագրի, 2022 թ.)

Մատիտագրեր

1874-1877-1883 ամի: | Լուսանկար(իչ) Յ(ով-հաննէս) Բիրքճեան:

Ծանոթ. Հովհաննէս Բիրքճեանը (1855 թ. Կյուրին - 1903 ճավա) հայ իրականութեան մեջ պատմական հուշարձանների լուսագրման հիմնադիրն է: 1877-1878 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմի ընթացքում, որպէս լուսանկարիչ, ծառայել է ռուսական բանակում: Չորրփի հետ մտնելով Անի՝ լուսանկարել է քաղաքի հուշարձանները: Պատերազմի ավարտից հետո չորսհոգանոց սպասարկող խմբով մանրամասն լուսանկարել է մայրաքաղաքի ավերակները, ապա ստեղծել «Ավերք Հայաստանի. Անի» խորագրով 40 ստերեո լուսանկար: 1881 թ. մասնակցել է ազգային-ազատագրական շարժումներին, որի հետևանքով հալածվել է ցարական կառավարության կողմից և մեկնել Վիեննա: 1884 թ. տեղափոխվել է Ինդոնեզիա: 1891 թ. նրա անմիջական մասնակցությամբ հիմնադրվել է Հայոց խրախուսական միությունը: Ունի Հոլանդիայի պալատական լուսանկարչի կոչում (Քոչար Վ., Հայ լուսանկարիչներ, Երևան, 2007, էջ 414-416):

1875, յունիս 21, | Հայրապետ Չաքարեան՝ | արավինցի:

Ծանոթ. Արտվին (այժմ՝ Արդվին) Թուրքիայի համանուն նահանգի կենտրոնը:

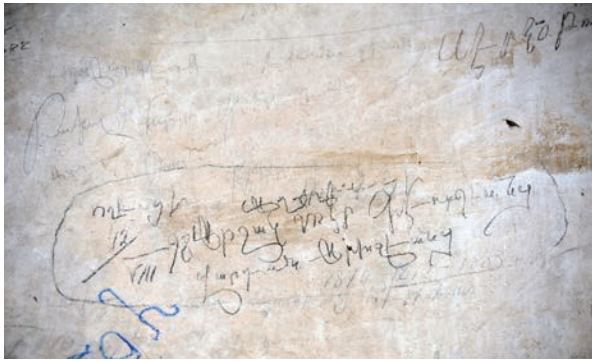
1877, մայիսի 12 օրն, | Սմբատ Ա. Մարգարեանց: | Եկի Անի՝ ավիրած քաղաքն:

Յարութին | Մելոեան՝ էջմիածնեցի, | 1878 ամի 15 սեպ.:

Սիմէօն Պառաւեանց՝ շուլաւերցի: | Եկի այցելութե. ի 16 սեպտեմբերի 1878 ամի:

Ծանոթ. Շուլավեր (այժմ՝ Շահումյան) քաղաքատիպ ավան Վրաստանի Մառնեուլի շրջանում:

Ազգային գործիչ և բարերար Սիմէոն Պառավեանցը Հովհ. Թումանյանի և Գ. Աղայանի կնքահայրն է (Թումանյան Հ., Երկերի լիակատար ժողովածու, հ. 9, Երևան, 1981, էջ 172-173): 1887 թ. գյուղացիների քվեարկությամբ ընտրվում է Շուլավերի գյուղապետ. «...մեծ յարգ ունի գիտի հասարակութեան մէջ և որից սպասում են գիտի համար նշանաւոր և անհրաժեշտ հեթքական խնդիրների աջող լուծումը» («Մշակ», 1887, № 53, էջ 2): Այս պաշտոնին է հիշվում նաև 1895 թ. (ՀԱԳ, ֆ. 35, ց. 1, գ. 71, ք. 93): Նա գյուղի «դպրոցական շէնքերից» տղայոց դպրոցի շէնքը կառուցել է իր տանուտէրութեան օրով հասարակական եկամուտներից..., իսկ օրիորդաց դպրոցի շէնքը, Սուրբ Մեսրոպ եկեղեցու բակում, կառուցել էր իրեն սեփական ծախքով նրա ամուսին Գայիանէ Պառաւեանը, որի անունով և կոչւում է դպրոցը...» («Հորիզոն», 1916, № 211, 22 սեպտեմբերի, էջ 4): Վերջինս հիմնադրվել է 1894 թ. (ՀԱԳ, ֆ. 35, ց. 1, գ. 98, ք. 74-75; ֆ. 53, ց. 1, գ. 3917, ք. 175-176: «Ազգագրական հանդէս», 1901, VII-VIII, էջ 331): 1894-1896 թթ. իգական դպրոցի խնամակալներն էին Սիմէոն և Գայանէ Պառավեանները (ՀԱԳ, ֆ. 35, ց. 1, գ. 77, ք. 125, գ. 98, ք. 74-75): Ս. Պառավեանը 1894-1895 թթ. հիշվում է նաև արական դպրոցի հոգաբարձուների կազմում (Ալ., Նամակ Շուլավերից, «Մշակ», 1894, № 36, էջ 2: ՀԱԳ, ֆ. 35, ց. 1, գ. 71, ք. 93): Հայտնի է, որ 1893 թ. ստանձնել է գյուղի Սբ. Աստվածածին եկեղեցու երեցփոխանի պաշտոնը (ՀԱԳ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 2906, ք. 79): 1896 թ. երկարատև հիվանդությունից չբուժվելով (Թումանյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 172-173) մահանում է Ս. Պառավեանի կինը և հուղարկավորվում մարտի 17-ին «Ս. Սահակ և Մեսրոպ եկեղեցու գաւիթում գտնված՝ իր կառուցած օրիորդաց «Գայիանեան-Պառաւեան» դպրոցի առաջ...» («Մշակ», 1896, № 30, էջ 1: Տե՛ս նաև Աղայան Ս., Կարապետյան Ս., Շուլավեր, Երևան, 2002, էջ 99): Ս. Պառավեանը վախճանվում է 1904 թ. հունիսի սկզբին և ամսի 6-ին ամփոփվում տիկնոջ կողքին (Գորգէն, Նամակ Շուլավերից, «Մշակ», 1904, № 121, 11 յունիսի, էջ 2):

Լուսանկարիչ Դովհաննէս Բիրքճեանը (արտատպ.՝ Քոչար Վ., նշվ. աշխ., էջ 414) և նրա մատիտագիրն այլ գրությունների շարքում (Լուս. հոդվածագրի, 2019 թ.):

Ալիշան | Պառաւեան՝ | շուլաւերցի, | 1878:

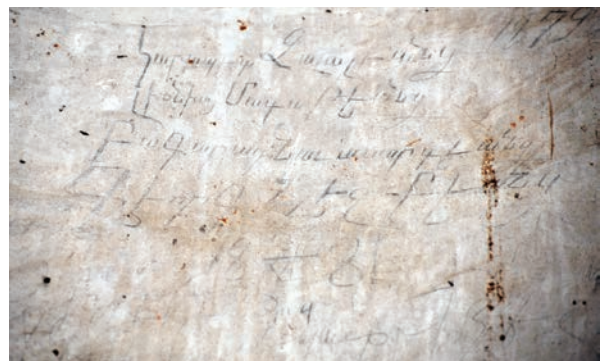
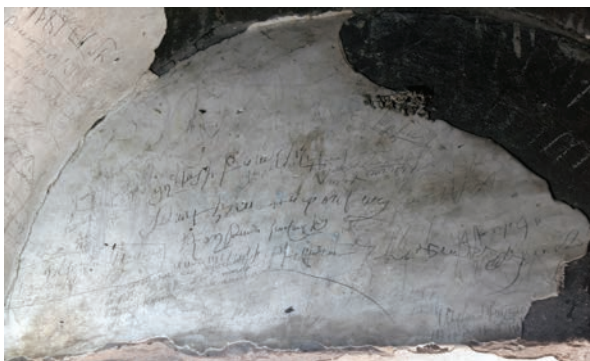
Վասիլ Եղիազարեանց | և Երկու հասարակ մահկանացուք: | 2 մայիսի, 1879 ամի, | չար..., չիմանաք, չծիծաղէք:

1879 ամի ի 8-ին օգոստոսին, | ... | Նազար Լազարով, եկայ ... | Անին ման եկայ:

Պետրոս Աղուզում|ցեանց՝ դամարիցի, | 1880 ամի 10-ին յուլիսի: Ծանոթ. Դամարի՝ այժմ Արտաշատ քաղաք:

1879-1881: Կարապետ Չալալեանց, | Լիօնիայ Մադաթեանց, | Բագարատ Նաւասարդեանց, | Գէորդ Հէջուրեանց, | 1881/VIII/13:

Ծանոթ. հասարակական գործիչ և բժիշկ Բագրատ Աբրահամի Նավասարդյանը (1852, Վաղարշապատ - 29.10.1934, Թիֆլիս) մասնակցել է 1877-78 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմին Կովկասյան ռազմաճակատում որպէս կամավորական: 1880 թ. Թիֆլիսում բացել է քաղաքի առաջին մասնավոր հիվանդանոցը.

Խմբանկար Մեծ Շուկվեր գյուղում, ձախից աջ՝ Սիմեոն Պառավյան, Գովհաննես Թումանյան, Մարտիրոս Նաիր, Շաքար Միրզոյան և Վարդան Պողոսյան (լուս.՝ անհայտ հեղինակի, 1900-ական թթ.), վերջինիս մատիտագիրը այլ գրությունների շարքում (լուս.՝ հողվածագրի, 2021 թ.) և Բազրատ Նավասարդյանին հիշատակող մատիտագիրը (լուս.՝ հողվածագրի, 2019 թ.)

որտեղ չբավորների բուժումն անվճար էր: 1881 թ. Թիֆլիսում հիմնադրել է Կովկասի հայոց բարեգործական ընկերությունը՝ դառնալով նրա անվտուխ պատվավոր նախագահը: 1882 թ. ճանապարհորդել է Արևմտյան Հայաստանում: Կարինի «Պաշտպան հայրենյաց» ազատագրական ընկերության հիմնադիրներից է: 1901 թ. Թիֆլիսում հիմնել է Մոսկվայի հնագիտական ընկերության կովկասյան բաժանմունքը: Հեղինակ է բազմաթիվ բժշկական հոդվածների: Նրա կերպարը Բաֆֆին մարմնավորել է «Ճեմը» վեպում (ՀՄՀ, հ. 8, Երևան, 1982, էջ 190): Մկրտիչ Ա Խրիմյան կաթողիկոսը, բարձր գնահատելով նրա հիմնած հիվանդանոցում հատկապես աղքատներին և թշվառներին օգնելու ջանքերը, 1905 թ. նոյեմբերի 24-ին կոնդակ է հղում բժշկապետին, որում նշում է. կամենալով «...իրապես սատար հանդիսանալ մասնատող աղքատ դասակարգի, դուք ետուք զանդրանիկ օրինակ, հաստատելով «գԱռաջին մասնատր հիւանդանոցն» ի Տփլիս քաղաքի, հիմնադրություն, որոյ էր պտուղ անդուլ ջանից Ձերոց» (Վաերագրեր հայ եկեղեցու պատմութեան, գիրք Է, Խրիմեան Հայրիկը եւ ցարական բռնապետութիւնը (1903-1907 թթ.), Երեւան, 2000, էջ 387): Բ. Նավասարդյանի գործունեությունը լուսաբանվել է ժամանակի մամուլում՝ «Արձագանք», «Մշակ», «Մեղու Հայաստանի», «Առնակ», «Հորիզոն» և այլն:

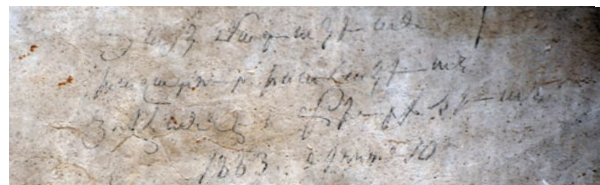
Վաղարշակ Բաբայեան, | 1881 ամի 31 յուլիսի:

Տիգրան Սաֆարեանց, | 1883 յունիս 26-ն:

Հայկ Մատակեան, | Խաչատուր Իսահակեան, | Յովհաննես Քիրքճեան, | 1883 օգոստ. 10:

Ծանոթ. իրավաբան Հայկ Մատակյանը մանկավարժ Գայանե Հովհաննիսյանի ամուսինն է (ՀՄՀ, հ. 6, Երևան, 1980, էջ 569): 1882-1884 թթ. կամավոր դասավանդել է Երևանի Գայանյան դպրոցում («Նոր-Գար», 1884, № 112, 6 յուլիսի, էջ 1): Յարական իշխանությունները 1885 թ. սկզբին ամուսիններին աքսորում են Օդեսա, որտեղ էլ 1886 թ. սեպտեմբերի 26-ին վախճանվում է Հայկ Մատակյանը (Գասպարյան Մ., Հայրենավեր մանկավարժուի Գայանե Հովհաննիսյան-Մատակյան, «Էջմիածին», 1958, Ը, էջ 52):

Հովհաննես Քյուրքճյանի մասին տե՛ս սույն հոդվածի էջ 36:

Հայկ Մատակյանի մատիտագիրը (լուս.՝ հողվածագրի, 2019 թ.)

Աղէկասնոր | Տնկոզեանց, | 1884/6/10:

1884/VII/19, | պարօն | Արտեմ | Սիրգօեանց:

Շահրիման Շահրիմանեանց, | տ. Նազլու Շահրիման {եան}եանց: | **Էջմիածնիցի**, | 1884, | յուլիսի 21:

Ես՝ Աղաբէկ Տ(է)ր-Քուզայե(ա)նց, | Էկայ Լուսավորչայ եկեղէցին, | ավերայկ տեսի, ի 1885 ամի, | յուլ(ի)սի 28: Աղաբէկ:

1885, Յոհաննէս Կարապետ|եան:

1886/4/5 եկա Անի, | **աղէքսանտրապօլցի** | Արշակ Գարիպեանց:

Ծանոթ. Աղէքսանտրապօլ՝ այժմ Գյումրի քաղաք:

Զուրաբ Մ(ահտ)է(ս)ի-Յովհաննէսեանց, | Հայկ Կիրակոսեանց | Մ(ահտ)է(ս)ի-Սարգսեանց, | 1887/6/7:

Գարեր անցան, դարեր | եկան, դեռ դու քնած ես մնացել, քո բոլոր | որդիքդ են որբացել, | քեզ յաւիտեան են մոռացել, ով խեղճուկ Հայաստան: | Յովհաննէս | Տէր-Գէորգեան: | 1887 ամի 6/7:

Որբեր ենք անտ(է)ր հայոց աշխարհին, | չունիք հաստատ հայր ... մայր, | տանջում են մեզ բռնատերք ի մէջ(°) | Խոր Վիրապին: | Մառավեալ(°) մայր չունիք նորօք | հօգին: | Արտագրեց **Աղէքսանտրապօլ գռի**. | **դարալիցի** Նիկոլայ Տ(է)ր-Ներսիսեան, | 1887 ամի 5 յունիսի: | Յիշատակ է գրողաց:

Ծանոթ. Գարալի (այժմ՝ Կաթնաջուր)՝ գյուղ Լոռու մարզում:

Համազասպ | Կիրակոսեանց: | Ո՞ր է, դու գիտե՞ս, փառքդ, | քաղտո՞ղ ու ազատ | կեանքդ: Ի հայր քո տարին: | 1887/6/7:

Սկրտիչ Չաքարեան, | 1887 թիւ 28 յունիս:

Աղէքսանոր | Մամիկոնեանց, | 1888 ամի 13 յուլիսի:

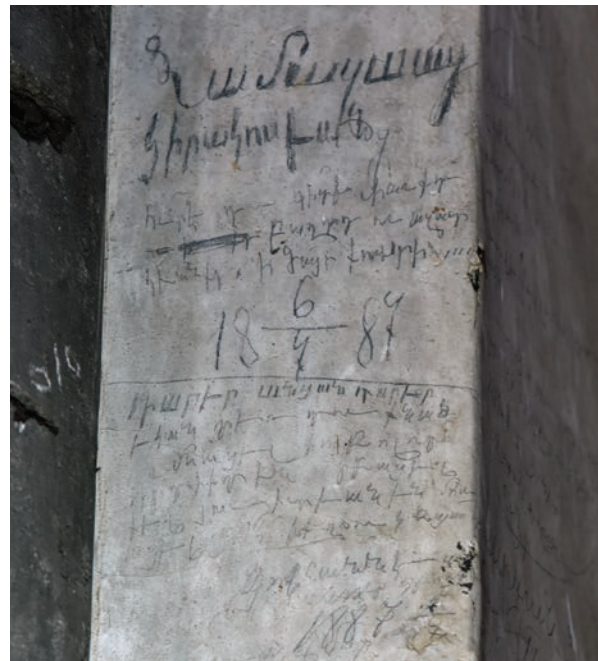
Ո՞հ, Անի, ցաւալի է և թշուառ | տեսարան: **Վերին ագուլեցի** | Սկրտիչ Գազարեանց Տ(է)ր-Կարապետեանց, 1888, օգոստոսի 13-ի:

Ծանոթ. Վերին Ագուլիս (այժմ՝ Յուխարի Էյլիս)՝ գյուղ Նախիջևանի Ինքնավար Հանրապետության Օրդուբադի շրջանում:

Տխրալի էր ինձ տեսնել երբեմնեան | հռչակաւոր Անին այժմ աւերակ: | **Վերինագուլիսցի** Սկրտիչ Գազարեանց, | Տ(է)ր-Կարապետեանց, | 1888 սեպտեմբերի 18-ին:

Յակովբ Տ(է)ր-Կարապետեան՝ | **վերինագուլիսցի**, | 1889/6/4:

Աւագ | Բունիաթեանց, | 22 նոյեմբերի, | 1889 ամի:

Համազասպ Կիրակոսյանցի և Դովհաննէս Տէր-Գևորգյանի մատիտագրերը (լուս.՝ հողվածագրի, 2021 թ.)

1890 ամի յուլիսի 6-ին | եկայ վողբալի | Անին: | Հնայեակ Վանեցեանց:

Այցելեցի ցավալի ավերակները | Անին, **ախալքալակեցի** Յակոբ | Պապոնեանց, 1890/7/25:

Ծանոթ. Հակոբ Պապոյանցը 1908/1909 թթ. Ախալքալաք քաղաքի ծխական դպրոցի հոգաբարձության անդամ էր («Մշակ», 1911, № 65, 29 մարտի, էջ 4): 1917 թ. հունիսի 18-ին ընտրվում է Ախալքալաքի Սբ. Խաչ եկեղեցու հոգաբարձության անդամ (Օվի. Հոգաբարձական ընտրություն, «Մշակ», 1917, № 151, 22 յուլիսի, էջ 4):

Տփխիսեցի Յր. | Չանաղեանց, 1890 ամի սեպտեմ. 5:

Յարութիւն | Շահոյեանց՝ | **վաղարշապատցի**, | 1891 մայիսի 30:

Ծանոթ. ամենայն հավանականությամբ, 1918 թ. Վաղարշապատում ծնված ՀՍՍՀ վաստակավոր իռիզատոր Ռոբերտ Շահոյանի հայրն է (ՀՍՀ, հ. 8, Երևան, 1982, էջ 427):

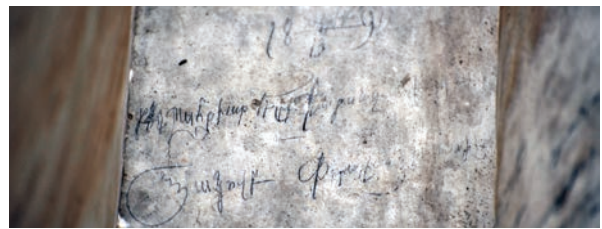
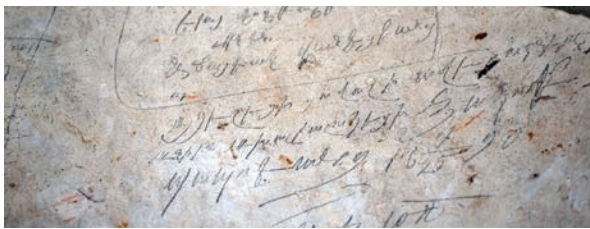
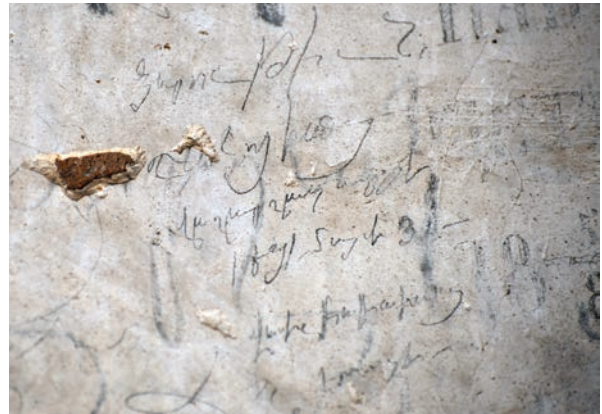
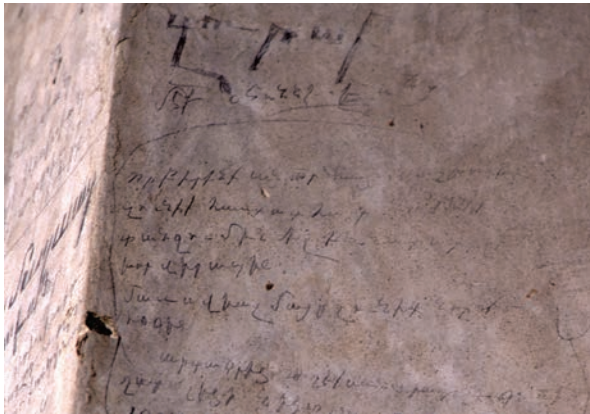
Տուվկար Սկրտիչ | Բաղտասարեանց, 1891, 14 յուլիսի:

Ծանոթ. տուվկարը պարսկերենից թարգմանաբար նշանակում է հյուան, իսկ թորքերենից՝ շինարար փայտագործ:

1891 հոկտեմբեր 13: | Շահրիար Մելիք-Փարսադանեանց՝ **սիւնեցի**, | Յակովբ Փիրալեանց՝ **սղնախեցի**:

Ծանոթ. Սղնախ՝ գյուղ Արցախի Հանրապետության Ասկերանի շրջանում:

Յարութիւն Բզնունիեանց, | Յօհաննէս Ս(ա)հակի Յուլեանց: | Ի **վաղարշապատցի**, 1892 ամի 5 յունիսի:

Նիկոլայ Տեր-Ներսիսյանի, Հարություն Շահոյանցի, Հակոբ Պապոյանցի և Հակոբ Փիրալյանցի մատիտագրերը (ուս.՝ հոդվածագրի, 2021 թ.)

Գեորգ Տեր-Յարութի(ւ)ն(եա)ն՝ | **դուրստությունիցի**, 1892 ամի 5 յունիսի:

Ծանոթ. Դուրստություն՝ այժմ Արմավիր քաղաք:

Աղաջան Սրաբեանց, | ի **աղէքսանտրապոլցի**, 1892 ամի 5-ն | յունիսի:

Կարապետ | Ս. Բմբուլեանց | և ին երկու որդիք՝ Յակոբ և Աւետիս, և մայրն սոցա՝ | Հօռօմսիմայ, եկինք, տեսինք և | ողբացանք: 1893 ամի և ի | 28-ն օգոստոսի: Արամեանց:

Էրեվանցի Գրիքոր Օհանէս Մելիք-Խօսրո(վ)եան, 1893 թվին 30-ին հօգօստօսի: | **Էրեվանցի** Գրիքոր Պէտրօսեանց՝ **գեամըեզցի**, 1893 թվին 30 հօգօստօսի: | **Էրեվանայ** չաստից Սրբակ Օհանօվ, 1893 թվին 30 հօգօստօսի: | Երէք եղբայր զին(ւ)որք ցանկանալօվ տէսնէլ | մէր աւերակ Անին, եկանք, տէսանք:

Ծանոթ. Գեամըեզ (այժմ՝ Կամարիս) գյուղ Կոտայքի մարզում:

Նիկոլայ Խաչատուրեանց, | 1894, 15 ապրիլ, | **Ղարաբաղ**:

...ք Արթինօվ(°), | սուտ հայ Մկրտիչ Աբրահամեան Հայրապետեանց | և Յակոբ Կ(արապետ) Բմբուլեանց, | եկինք, տեսինք անբաղտ | Անին և ողբացինք: 1894 ամի և ի | 21 ապրիլի, | ...:

Հովասափ Սարգիսեան՝ բնիկ | **վանեցի**: Եկայ ի ս(ուր)ք Անի քաղաք, | ի 1894 մայիսի 4-ին:

Յարութիւն | Յակոբեան՝ **արաշկերտ-թոփրաղաւեցի**: | Եկայ ի քաղաքն Անի, | որ աւեր կայ, և շատ տրտում | եմ ի վերայ նորայ, | ի 1894 մայիսի 4-ին:

Ծանոթ. Արաշկերտ-թոփրաղալե (այժմ՝ Էլեշքիրթ) քաղաք Թուրքիայի Ադրը նահանգում:

Արշակունի, | Վրամշապուի | եկիք ի 1894 ամի | 13 յունիսի: | **յԱղէքսանտրապոլցի**:

Բարսեղ Ս. Յովհաննիսեանց՝ | **գեորխանեցի**, 1894 ամի 13-ն յունիսի:

Ծանոթ. Գեորխանե (այժմ՝ Էշմեյազը) գյուղ Թուրքիայի Կարսի նահանգում:

Սմբատ Սմբատե(ան)ց, | 1894 թ. օգոս.: | Ս. Սմբատեան:

Ղարաղալայ: | Աբրահամ Երանօսեան Եշիլբաշեան, Կոստանտին Ապաջիեան, | Աբրիտազ Յարութիւնօվ, | եկանք 1894:

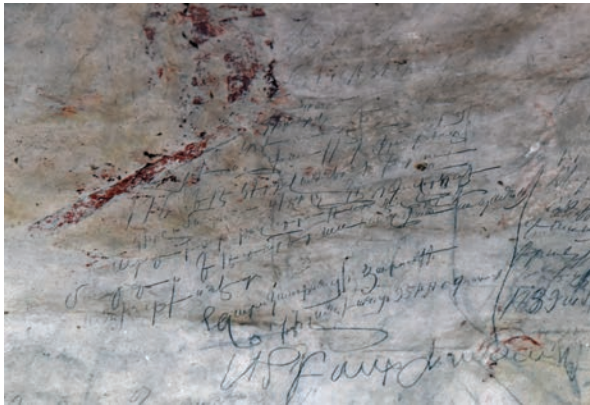
Ծանոթ. Ղարաղալա (այժմ՝ Քարաբալե) գյուղ Թուրքիայի Կարսի նահանգում:

Մնացական | Աղաբաբեան, | 1894:

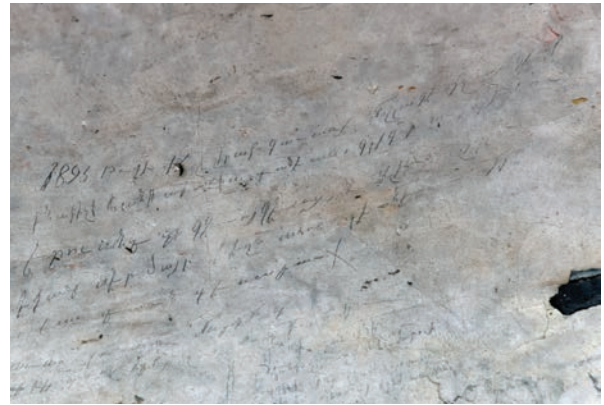
Տիգրան Սիբայէլեան՝ | **սամշիլդեցի**: | 1895 | մայիսի 25:

Ծանոթ. Սամշիլդե (այժմ՝ Սամշիլդե) գյուղ Վրաստանի Թեթրիձղարոյի շրջանում:

Սիրտղ | կտրատվում է, երբ | տեսնում է հայոց | անցեալ փառքի փշրանքները: | Ո՛հ, եթէ կերտվածքների քար ու | կիրը մարդու սիրտը կը ոգեվորէ, | արդիոք ինչ դրութեան մէջ կը լինի | մարդս, եթէ դարեր առաջ փառապանձ | Անին տեսնէր: | **Պարսկաստանցի** Յարութիւն | Դիլանեանց, (18)95 11 օգոստոսի:

Հարություն Գիլանյանցի մատիտագիրը (լուս.՝ հոդվածագրի, 2021 թ.)

Երվանդ Տեր-Գևորգյանին հիշատակող մատիտագիրը (լուս.՝ հոդվածագրի, 2021 թ.)

1895, | Սկրտիչ արեղայ:

1895 թուվին մենք՝ **Շիրակ** գաւառի **Մոլլագեօքչայ** գիւղի | բնակիչք՝ Հանրար Վարդանեան, Գրիգոր Նահապետեան(°), | Երուանդ Տ(է)ր-Գէորգեանց և Մէլիք Յ...եանց, | եկանք մեր մայր խեղճ Անին տեսնելու: Ո՛հ, | որքան դառն տեսարան:

Ծանոթ. Մոլլագեօքչա՝ այժմ Մարալիկ քաղաք:

Մարալիկցի Երվանդ Տեր-Գևորգյանը հիշվում է 1914 թ.: 10 ռ. է նվիրել՝ հօգուտ հայ կամավորների («Գաւառի ձայն», 1914, № 114, 7 դեկտեմբերի, էջ 4):

Աղէքսանդր Չանիբէկեանց, | 1896/Մ/1:

Մնացական Տէր-Մարտիրոսեան, | 1897 12 յուլիսի:

Մնաս բարեաւ, իմ աւերակ, | տխուր Անի: | Աւետիկ Տ(է)ր-Յովհաննէսեան տէ(ր) Սկրտչի՝ | **խլի-դարաքիլիսեցի**, | 1897 թ., 20 | սեպ.:

Ծանոթ. Խլի-դարաքիլիսե (այժմ՝ Ազատան)՝ գյուղ Շիրակի մարզում:

Աւետիկ Տ(է)ր-Յովհաննէսեան՝ | **խլի-դարաքիլիսեցի**, | 1897 թ. 20 սեպտեմ.:

Ես՝ **բաբերդցի** | Պօղոս Սարգիսով, | եկայ ի քաղաքն Անի | 1897 սեպ. 20:

Ծանոթ. Բաբերդ (այժմ՝ Բայբուրթ)՝ Թուրքիայի համանուն նահանգի կենտրոնը:

Բաբերդցի Պօղոս | Սարգիսեան, եկայ ի քաղաքն Անի՝ ուխտով, 1897 սեպ. 20:

Ես եմ՝ **բաբերդցի** Գաբրիէլ Ներսէսեան, | **Էջմիածնէն** քայելով եկած եմ | Անի աւերակ քաղաքն, | 1897 սեպտեմբեր 20: Երկու | հոգով:

Ողբացի, | (18)98/VIII/12: | **Աղբիլիսեցի** | Արշակ Տէր-Գէորգեանց, | Վարդան Սրիստեանց:

Ծանոթ. Աղբիլիսե (այժմ՝ Կրաշեն)՝ գյուղ Շիրակի մարզում:

Թաթևուս Աւագեանց և | Յովհաննէս և Չաբէլ Միրիմանեան, հօս այցելեցինք | Անի, 1898 ամի 16-ն օգոստոսի:

1899/VIII/5, Ստեփաննոս Գաբրիէլեան:

Մելքոն Արամեանց՝ | **կաղզվանցի**, | 1900/6/2:

Ծանոթ. Կաղզվան (այժմ՝ Բաղրզման)՝ քաղաք Թուրքիայի Կարսի նահանգում:

Արտաշէս | Քանանեան, | 1900:

Ահարոնեան | Անտօն, | Արտաշէս Քանանեան: | **Կաղզուանցի**, | 1901 թ. 20-ն յուլ.:

Ծանոթ. Անտոն Ահարոնյանը 1912 թ. հիշվում է Ազգային համախորհրդակցության պատգամավորների ցուցակում՝ որպէս դաշնակցական պատգամավոր Կաղզվանից (Հակահայկական խորհրդատվություններ (1912-1920 թթ.), Երևան, 2004, էջ 240):

Տիգրան Մարաֆեանց, | 1901/8/12:

Շմաւօն Ալթունեանց, | Կարապետ Փոլատեանց: | **Կարնեցի**, 1903 | յուլիս 13-ին: | Մտկից չանցած յանտիպել, | յաչողոցրէց քաղտը մեզ տեսանել, | ուրախութեամբ եկանք Անի, | գնում էնք տրտում, թողնելով | կայծեր հայերիս սրտին, | մնաս բարեաւ, ա՛խ, տու Անի, քանթոլիտ տունը քանտուի:

Յովակ Խաժակնեանց, | 28/VII/1903: | Ծառուկ | Արապանեանց:

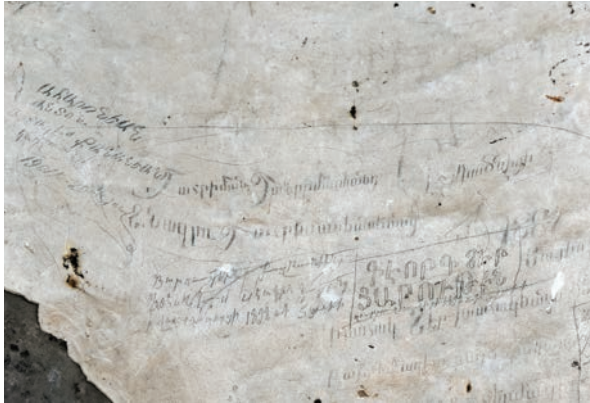
Սմբատ | Աբամդալ(եան) Շա..., | 1904 թ. յունիս 15:

Հրաչիայ | Բասենցեանց, | 1905:

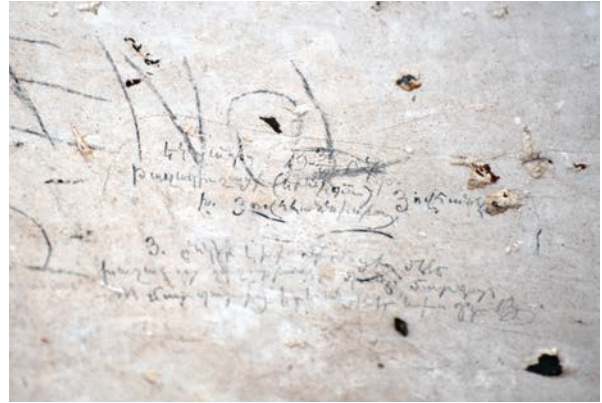
Եկայ Անի 1907 թ., VII/30, | **քազագիդացի՝ Երևանի** գաւ., Յովհաննէս Խ. Յովհաննիսեանց: | 3 ընկեր էինք, որոնցից մէկը | Խաչատուր Ղազարեանն էր, միւսը Մարգար | Տ(է)ր-Մարգարեանցն էր՝ **երևանցին** և ես՝ Յ. Յովհ(աննիս)եանց:

Ծանոթ. Թազագյուղ (այժմ՝ Նոր Գյուղ)՝ գյուղ Կոտայքի մարզում:

Վիրաբույժ Հովհաննէս Հովհաննիսյանը (1865-1935) ավարտել է Մոսկվայի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետը 1891 թ.: 1895 թ. նշանակվել է Երևանի քաղաքային հիվանդանոցի գլխավոր բժիշկ: Կատարելագործվել է Մոսկվայի (1889), Բեռլինի

Անտոն Ահարոնյանի մատիտագիրը այլ գրությունների շարքում (լուս.՝ հողվածագրի, 2021 թ.)

Հովհաննես Հովհաննիսյանի մատիտագիրը (լուս.՝ հողվածագրի, 2019 թ.)

(1904), Վիեննայի (1906) և Փարիզի (1908) վիրաբուժական կլինիկաներում (ՀՄՀ, հ. 6, Երևան, 1980, էջ 571): 1910 թ. հիշվում է որպես Երևանի թեմական խորհրդի անդամ (Վավերագրեր հայ եկեղեցու պատմության, գիրք Ը, Մատթեոս Բ Իզմիրլեան, Երևան, 2001, էջ 468): 1911 թ. Երևանում բացել է սեփական վիրաբուժական հիվանդանոց (ՀՄՀ, հ. 6, էջ 571): 1914 թ. նրան է վստահվում Հայկական հիվանդանոցի Երևանի նորաստեղծ բաժանմունքի կառավարումը («Հորիզոն», 1914, № 242, 31 հոկտեմբերի, էջ 3): Եղել է Կովկասյան հայկական բարեգործական ընկերության Երևանի բաժանմունքի նախագահ, Քաղաքների միության Երևանի կոմիտեի բժշկական բաժնի վարիչ, Երևանի բժշկական ընկերության նախագահության անդամ: Գրել է աշխատություններ վիրաբուժության տարբեր հարցերի վերաբերյալ (ՀՄՀ, հ. 6, էջ 571):

Բժիշկ Մ. Տեր-Մարգարյանը 1914 թ. մարտի 23-ին Երևանի թեմական դպրոցի սաների մասնակցությամբ կայացած ժողովում ընտրվում է դպրոցի հոգաբարձուների խորհրդի նախագահ (**Անտոնյան Մ.**, Երևանի թեմական դպրոցի 75-ամեայ յոթելանը, «Հորիզոն», 1914, № 69, 30 մարտի, էջ 2):

1913 թ., փալտրվ(ա)նցի | Լէվօն Բայրեկ:

Ծանոթ. Փալտրվան (այժմ՝ Գուրաբլը)՝ գյուղ Թուրքիայի Կարսի նահանգում:

Փալտ(ր)վ(ան)ցի, | 1913 թ., Գալուս(տ) Համբարձումեան:

Մէսրոպ Ակաժանեանց՝ **ղզլարցի,** | և տէր Անտրիեազ Խրիստանեանց, | տէր Գեվորգ Տէր-Կոստանեանց, | եկանք այս ողբալի տեղ և շատ լացինք:

Ծանոթ. Դզլար՝ քաղաք Գաղստանում:

Իսահակ Տէր-Իսահակեանց՝ **երևանցի:** | Բայց իմ աղէտ, բայց վաղամէր, | էլ արտասուք ջերմագին, | կասեն սիրովանքով պատգամ, | ախ քո անբոյժ սուգն ու ոգին, | ով մայր Անի ...ան...:

Ծանոթ. Իսահակ Տեր-Իսահակյանցը 1896 թ., ի հիշատակ հանգուցյալ հոր՝ Աստվածատուր քահանա Տեր-Իսահակյանցի, 100 թուրլի է նվիրել Երևանի թեմական դպրանոցին (**Անտոնյան Գ., Արշակունի Ա.**, Նսանակ խմբագրության, «Մշակ», 1896, № 49, էջ 2):

Էրզրումեցի Բագրատ Քիչուբով: | **Բասենցի** Ապրիհամ Վարթանով: | **Չանգիքափեցի** Սարո Մարտիրոսով:

Ծանոթ. Չանգիքափան, որպես Ալագյազի կամ Լենինականի գյուղերից, հիշվել է 1923 թ. «Ժողովրդային Հայաստան» և

1939 թ. «Ավանգարդ» թերթերում, որից հետո այլևս չի հիշատակվել (Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, կազմ. **Հակոբյան Թ., Մելիք-Բախշյան Ս., Բարսեղյան Հ.**, հ. 2, Երևան, 1988, էջ 266):

Գարեգին | Ենգիբարեանց՝ | վաղարշապատցի:

Ծանոթ. գրականագետ Գարեգին Խաչատուրի Ենգիբարյանը (1863-1920) ավարտել է Մոսկվայի համալսարանը (ՀՄՀ, հ. 3, Երևան, 1977, էջ 514):

Մանուկ Խաչատրեանց՝ վաղարշապատցի: | **Գեղամ Տէր-Մէսրոպեանց՝ | զարնջեցի:** | **Սկրտիչ Պօղոսեանց՝ | զէյացի:**

Ծանոթ. Չարնջա՝ գյուղ Արագածոտնի մարզում:

Չէյվա (այժմ՝ Առատաշեն)՝ գյուղ Արմավիրի մարզում:

Սաթու Սաթունեանց, | Վաղարշապատ:

Տխրալի էր | ինձ տեսնել մէր հռչակաւօր | Անին այժմ ալիերակ: **Ս(ուրբ) Էջմիածնի** | միաբան Կիրեղ Սարկաւազեանց:

Կիրեղ ք(ահանա) Սարկաւազեանց:

Ս(ուրբ) Էջ(միածին) Կիրեղ Սարկաւազեանց:

Միքաէլ | Դիլանեանց՝ | **ղուտնիղշլաղցի:**

Ծանոթ. Ղուտնիղշլաղ (այժմ՝ Հովտաշեն)՝ գյուղ Արարատի մարզում:

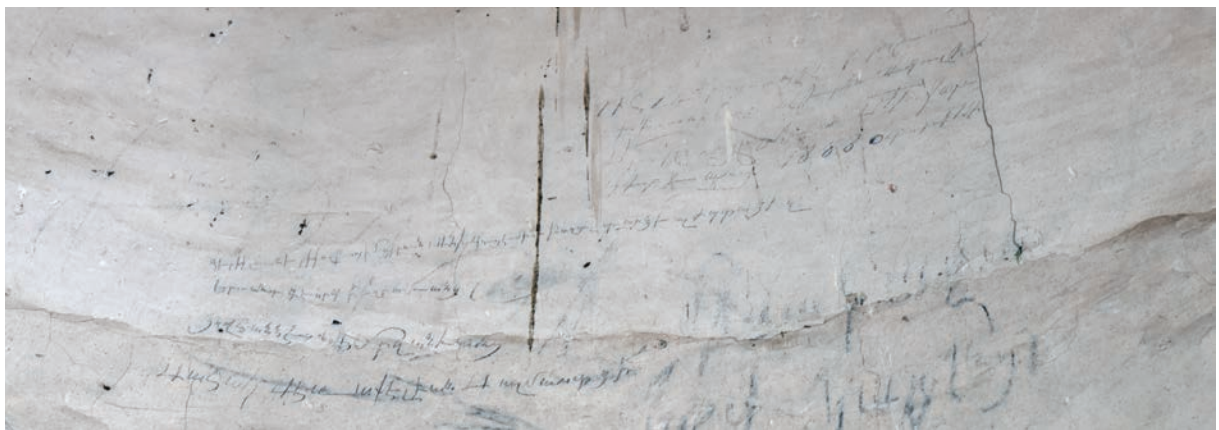
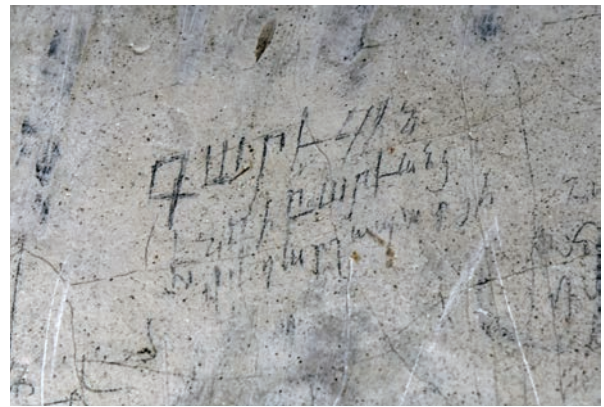
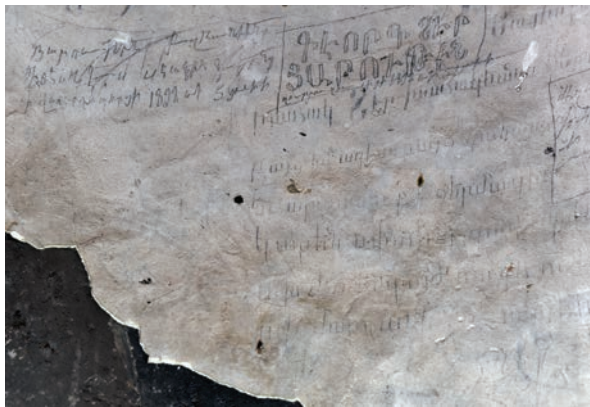
Ղուտնիղշլաղցի | Արամ, ...եղ, Մարտիրոս, | Ենօկ, Արշակ, | Վարդան:

Մնացական Արգարեանց՝ | **ղափուլեցի:**

Ծանոթ. Ղափուլ (այժմ՝ Գուսանագյուղ)՝ գյուղ Շիրակի մարզում:

Ա... ...ացպանյանց: | Օր. Աշխեն Տէր-Պօղոսեանց՝ | **աղէքսանդրապօլցի:**

Արամ Կիրակոսեան(՞)՝ **քիթլիսցի:** | Ուրախութեամբ եկա ի ս(ուր)բ Անի, | բայց տեսնելով հայոց աւերակներ, | ես շատ լացի:

Իսահակ Տեր-Իսահակյանցի մատիտագիրն այլ գրությունների շարքում, Գարեգին Ենգիբարյանցի և Սահակ Առաքելյանի մատիտագրերը (լուս.՝ հոդվածագրի, 2021 թ.)

Մշեցի Արմենակ | Շատովեան, Անի քա... | փառք ...: | Արմենակ | Շահմուրատեան:

Հերիք լաս, հերիք ողբաս, իմ սիրուն Անի, գուցէ մի օր բաղտը դարձեալ ժպտա Չեզ: | Երուանդ Գեորգ Բաղրամեանց, | Յովիսաննէս Ամրջանեանց, | Սահակ Առաքելեան՝ **սալմաստցի**:

Ծանոթ. Սալմաստ (այժմ՝ Սալմաս) քաղաք Իրանի համանուն շրջանում:

Յղնեցի բնակիչ | Թադէոս Անտօնեանց՝ | **Գօղթան** կավառից:

Ծանոթ. Յղնա (այժմ՝ Չեննեթ) գյուղ Նախիջևանի Ինքնավար Հանրապետության Օրդուբադի շրջանում:

Հին-Նախիջևանցի | Տեր-Յարութիւնեան:

Պրն. Խաչատուր Աբազեանց՝ | **դազախեցի**:

Ծանոթ. Դազախ (այժմ՝ Զազախ) քաղաք Ադրբեջանի համանուն շրջանում:

Սմբատ Ճուղուրեանց Վաղօտեան:

Սերկօ Թովսիկեանց:

Արսէն | Տեր-Առաքելեանց:

Բարսեղ | Դաիթեանց:

Գեորգ Չօլախեանց:

Աւետիս Սիրգայեանց, | Դազար Դազարեանց, | Կոստանտին Դազարեանց, | Երուանդ Դազարեանց, | Վարթան Նալբանտեանց, | Արշակ Դազարեանց, | Աղաբէկ Սարգսեանց:

Թող իմ ակունք յուսով սպասեն, | [թո]ղ իմ ազգային ...անին պասկեն: Սինաս քինյ. Տեր-Պետրոսեան:

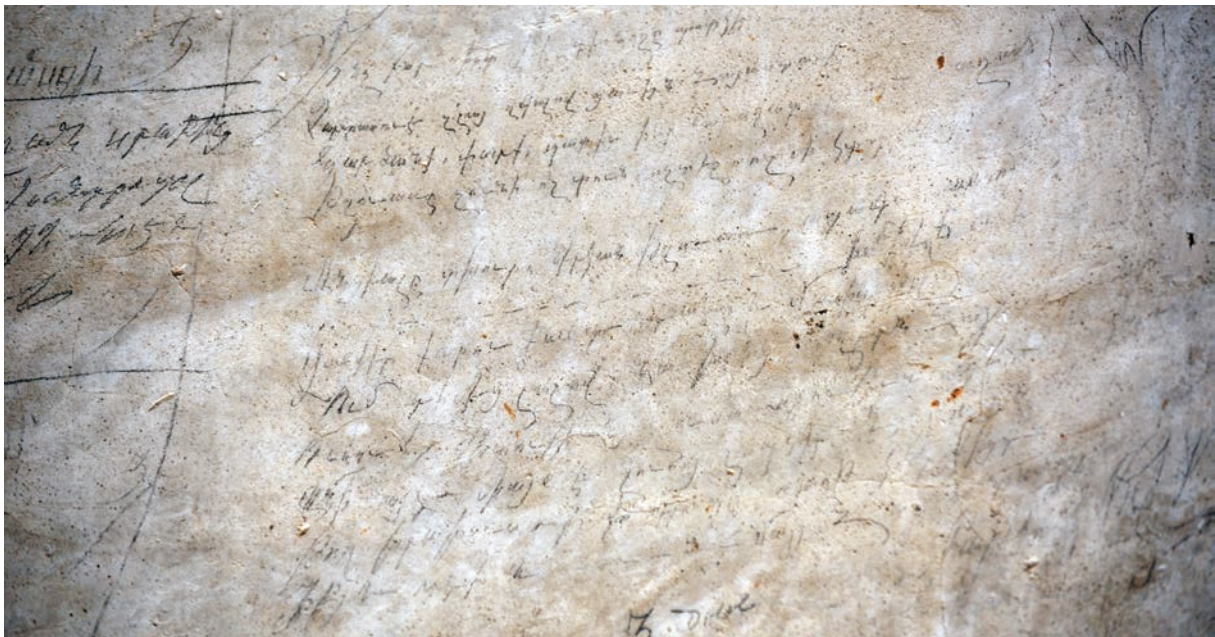
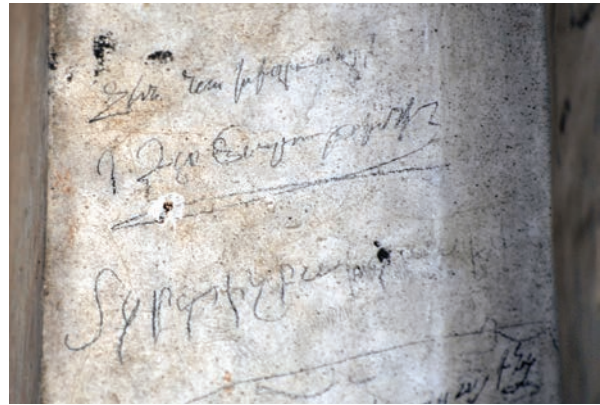
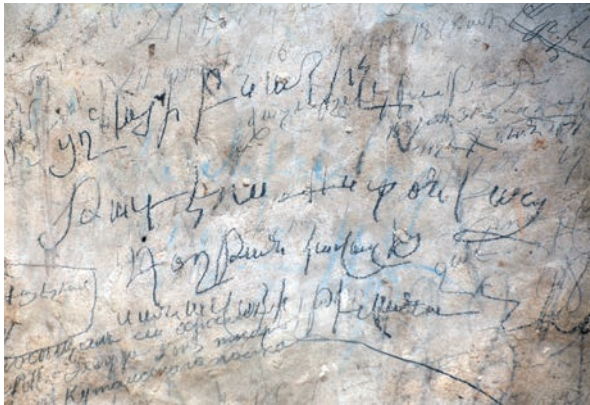
Ես՝ Շահանսար | Նալպանեանցս, | եկի ի քաղաքն | Անի, | ի եկեղեցին | սուրպ Լուսաօրջի, թվին | փրկչի | ...:

Մարտիրոս Տեր-Պետրոսով, | Եղիշ Մարտիրոսեան, | Աղասի(Ը) Մարտիրոսեան, | Բարկէն Տեր-Պետրոսեան:

Մի առ մի դիտեցի շրջակայ շ(էնթ)երդ, | կործանուած է ամուր շէնքերդ Անի, | Յարութիւն | Վալեսեանց:

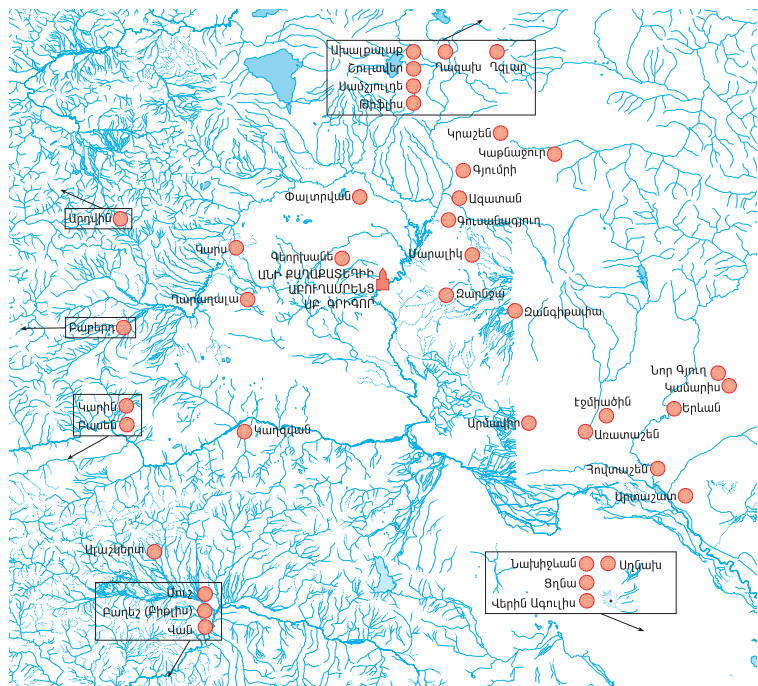
Չօ քարասիրտ մարդ, | միթէ հայր վախկօտ է, | լեզուդ քեզ քաշէ, | վալլայ, ամօթ է:

Ինչ քարսիրտ լինի տեսնողը պատկերն և հ...ավ | չարտասուէ, չլայ զգալով ցաւերն Հայաստանի: | Պարծանք, փառք, պատիվ իւր հարազատին՝ այժմ

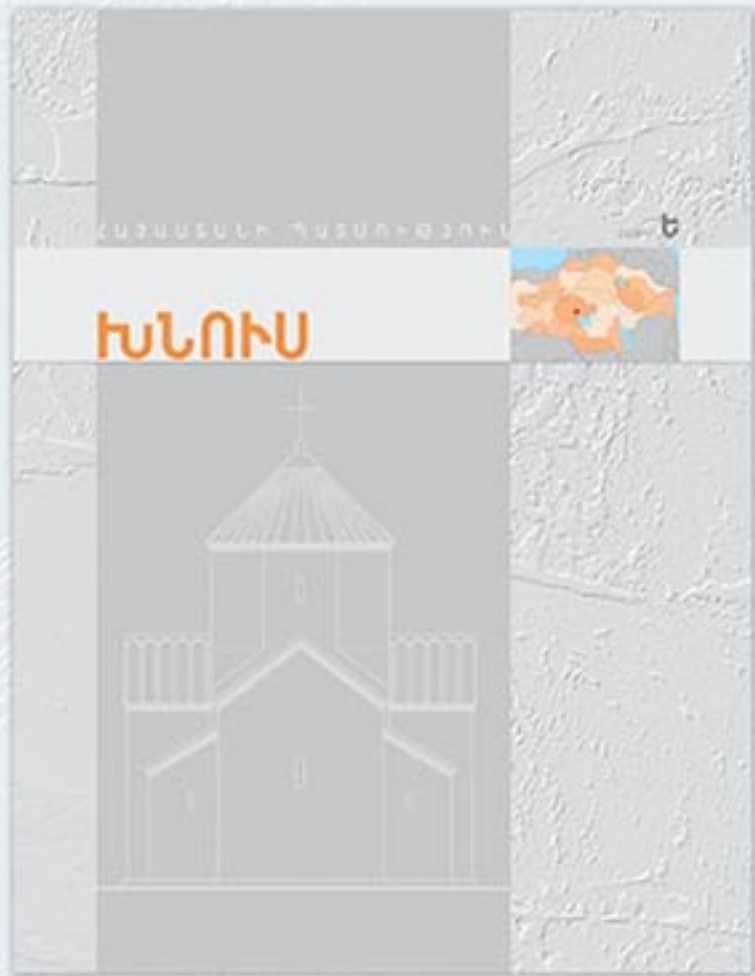
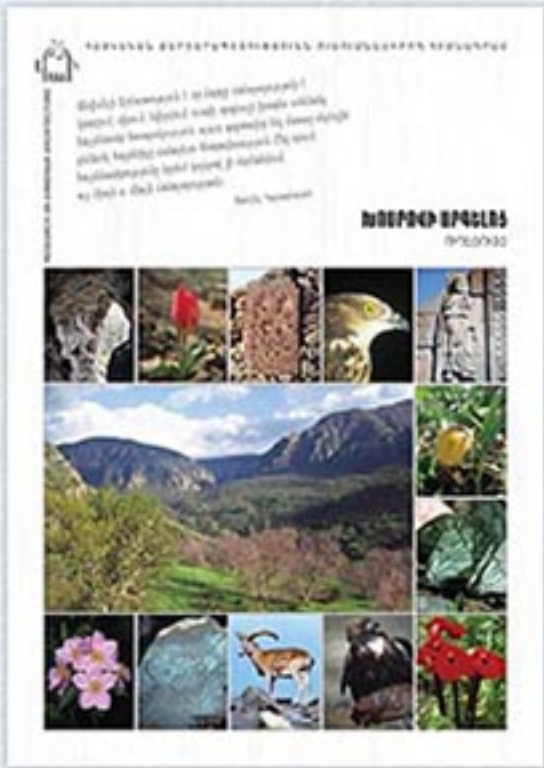
Թաղևոս Ամտոնյանցի և հիմնախիջևանցի Տեր-Պարոթյունյանի մատիտագրերը, ինչպես նաև անհայտ հեղինակի վերջին մատիտագիրը (լուս.՝ հողվածագրի, 2019 թ.)

նվաղած: | Թշուառը չունի ոչ տուն, ոչ տեղ ու ոչ մի կտոր հաց: | Մնացեալը տխոր ներկան, թշուառ ապագան | իմ խեղճ Անի: | Վանքեր քարոքանդ և Ա... և Մասիս ... | ում դիմեց լալով, նա խլեց հավատն(°) Հայաստանի: | Ուսում, գիտութիւն, լուսատրութիւն, Անի այս միայն է լուսյ լապտեր Հայաստանի, | թող խրախուստի քո տ...ը անհաղթ(°) կուրքքիցդ, | իբրև որդի և մայր հայոց:

Մատիտագրերում նշված տեղանունները (քրոզ.՝ հողվածագրի, 2022 թ.)

ՀՃՈՒՀ ՆՈՐ ՀՐԼՏԱՐԿՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Բնության և պատմության հուշարձաններով հարուստ Հայաստանի գողտրիկ անկյուններից են Խոսրովի արգելոցը և նրան հարակից գոտին: Այս ուղեցույցը կարող է օգտակար լինել այն զբոսաշրջիկների համար, ովքեր ցանկություն ունեն ծանոթանալու արգելոցի բուսական, կենդանական աշխարհին, երկրաբանությանը և պատմական հուշարձաններին:

«ԽՆՈՒՄ» հատորը լույս ընծայվեց Հայաստանում և Սփյուռքում հայագիտության և մշակույթի զարգացմանը մշտապես սատարած երջանակահիշատակ **Հարություն Սիմոնյանի** (5 մայիս 1921, Այնթապ - 2 սեպտեմբեր 2007, Ժենևա, Շվեյցարիա) մեծավորների սիրահովածար մեկենասությամբ:

ՇՆՈՐՀԿԿԼՈՒԹՅՈՒՆ ԵՆՔ ՀԼՅՏՆՈՒՄ

- «Save Armenian Monuments» կազմակերպությանը
 - «Թուֆեսկյան» և «Ford» հիմնադրամների
 - ՀԾՈՒՀ հոգաբարձուների խորհրդի անդամ Մարգրիտ Հախնազարյանին
 - ՀԾՈՒՀ բարեկամ Վահագն Նազարյանին
- ՀԾՈՒՀ հիմնադրամին աջակցելու համար

© CALOUSTE GULBENKIAN
FOUNDATION

ՏՐԱԳՈՒԹՅԱՆ
ՔՈՒՆԱԿՈՒՆԵՐ
ԳԱԼՈՒՍ
ԿՈՒՊԵՐԱՑԻՄ
ՔՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱԽԱՐԱՏԱՐԱԿՆԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ
ՔՈՒՆԱԿՈՒՆԵՐ

ԲԳ ԿՁԱ
ՆԱԽԱՐԱՌՈՅՅՈՒՆ,
RAA-USA ՄԱՍՆԱԶ ՏՈՒԴ

ՔԱՅԿՎԱՆ
ՃԱՐՏԱՐԱԴԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
ՌԵՍԵԱՐՉ ՕՆ ԱՐՄԵՆԻԱՆ
ARCHITECTURE

ԵՐԵՎԱՆ - YEREVAN
2022

ISSN 1629-2003

22001 >

